

Лекція

Предмет і основні поняття дитячої психології

Підготувала:
викладач
Верховська О.А.

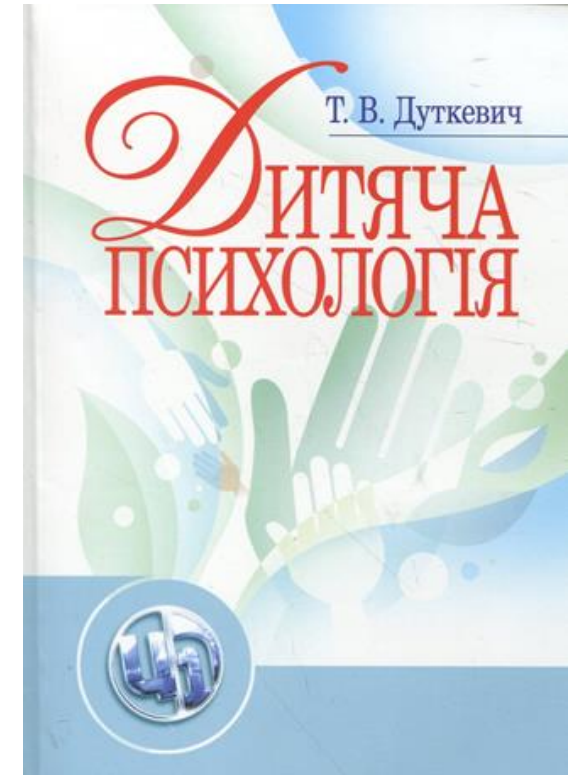
План

1. Предмет і структура дитячої психології.
2. Поняття, що характеризують онтогенез дитини (дозрівання, розвиток, формування, становлення, навчання, виховання).
3. Основні закономірності психічного розвитку дитини.
4. Передумови, джерело і рушійні сили психічного розвитку дитини.

Література

- 1. Вікова психологія / За ред. Г. С. Костюка. – К.: Вища школа, 1976. – Розділ І. 3. Вікова психологія: Навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.. – К.: Просвіта, 2001. – С. 5–7, 10–39.
- 2. Люблінська Г. О. Дитяча психологія. – К.: Вища школа, 1974. – 356 с.
- 3. Максименко С. Д. Основи генетичної психології. – К.: НПЦ «Перспектива», 1998. – 245 с.
- 4. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія: Навч. посіб. – К.: Академ-видав, 2008. – 432 с.

Ключові слова:

- дитяча психологія, предмет дитячої психології, онтогенез, психічний розвиток, дозрівання, становлення, виховання, навчання, соціальне середовище, рушійні сили.

Домашнє завдання:

- - опрацювати лекцію;
- - виписати в словничок ключові слова теми;
- - підготувати презентацію (доповідь, реферат) на одну з тем: «Історія розвитку дитячої психології», «Особливості розвитку і віку дітей», «Роль біологічних та соціальних факторів у психічному розвитку дитини», «Передумови, умови і рушійні сили психічного розвитку дитини». Прикріпити в Moodle.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Як трактується поняття «дитинство» у сучасних підручниках та документах? Наведіть приклади.
2. Що належить до предмету дитячої психології?
3. В чому проявляється зв'язок дитячої психології з педагогічною психологією?
4. Як відбувається онтогенез людини?
5. Поясніть взаємозв'язок психічного розвитку та дозрівання.
6. Охарактеризуйте поняття «становлення», виховання та навчання.
7. Визначте основні лінії психічного розвитку дітей у процес навчання і виховання.
8. Охарактеризуйте закономірності психічного розвитку людини.
9. Охарактеризуйте передумови, джерело і рушійні сили психічного розвитку дитини.

1. Предмет і структура дитячої психології

- Дитяча психологія є окремою частиною вікової психології, що вирізняється **самостійним предметом досліджень**. Цей предмет задається тим відтинком індивідуального життєвого шляху особистості, який прийнято називати **дитинством**.
- У навчальних посібниках і підручниках з назвою «Дитяча психологія» знаходимо різне трактування поняття дитинства.
- Так, у навчальному посібнику за авторством **Г.О.Люблінської** розглядаються **вікові періоди розвитку дитини, починаючи від народження і завершуючи молодшим шкільним віком**.
- Натомість, у посібниках за авторством **Я. Л. Коломінського та Е. А. Панько, Р. В. Павелківа та О. П. Цигипало, О. О. Смірної, О. О. Шаграєвої** розгляд обмежується **періодом від народження до початку шкільного навчання дитини**.

- У розумінні періоду дитинства психологи спираються на «Конвенцію про права дитини», прийняту Генеральною Асамблеєю ООН та ратифіковану Постановою Верховної Ради України N 789-12 від 27.02.91.
- У статті першій цієї Конвенції зазначається, що «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку». Таким чином, передбачається розгляд вікового періоду психічного й особистісного розвитку людини починаючи від народження і завершуючи юнацьким віком.

До сфери дієвості, що становить предмет дитячої психології, належить певне коло явищ:

- **1. Психічний розвиток дитини на різних етапах її індивідуального життя.**

Лінії психічного розвитку – це, по-перше, виникнення і вдосконалення психічних процесів (пізнавальних та емоційно-вольових), по-друге, становлення особистості (характеру, спрямованості, мотивації), по-третє, розвиток різних видів діяльності особистості.

- **2. Важливою проблемою дитячої психології є періодизація психічного та особистісного розвитку людського індивіда.**

Розглядаються динамічні (характеристики процесу змін) та змістові (новоутворення особистості, аналіз психіки на кожному віковому етапі) закономірності психічного та особистісного розвитку дитини.

- **3. Психічний розвиток в усіх його основних лініях нерозривно пов'язаний із націленими розвивальними впливами на підростаючу особистість з боку оточуючих людей – насамперед, батьків, педагогів.**
- У такому разі розвиток прийнято називати формуванням психічних якостей підростаючої особистості, що також входить до явищ, що їх вивчає дитяча психологія.
- **4. Враховуючи те, що розвиток психіки і особистості дитини тісно пов'язаний із біологічними та соціальними умовами, дитяча психологія досліджує співвідношення у цьому процесі природних (спадковості, дозрівання організму) й суспільних факторів на різних етапах онтогенезу, а також в історичному контексті.**

- **Предмет дитячої психології — вікова динаміка психіки людини протягом дитинства, розвиток психічних процесів та психічних якостей особистості дитини.**
- До предмету дитячої психології входить вивчення умов і рушійних сил розвитку психіки людського індивіду, динамічних та змістових закономірностей періодизації психічного розвитку, розкриття індивідуально-типологічних варіантів психічного розвитку людини на етапі дитинства.

У загальній структурі дитячої психології ВИДІЛЯЮТЬ:

- психологію новонародженого,
- психологію дитини раннього віку,
- психологію дитини-дошкільника,
- психологію молодшого школяра,
- психологію підлітка,
- психологію ранньої юності.
- Нерозривно пов'язана із дитячою психологією ще одна галузь психологічної науки – педагогічна психологія.

ВИСНОВКИ про предмет і структуру дитячої психології:

- – дитяча психологія є окремою частиною вікової психології, що вирізняється самостійним предметом досліджень;
- – віковий період дитинства, згідно з документами ООН, починається від народження дитини і триває до досягнення нею юнацького віку;
- – **предмет дитячої психології** — вікова динаміка психіки людини протягом дитинства, розвиток психічних процесів та психічних якостей особистості дитини;
- – дитяча психологія слугує теоретичною основою для педагогічної психології, а також для практики навчання й виховання дітей.

2.Поняття, що характеризують онтогенез дитини (дозрівання, розвиток, формування, становлення, навчання, виховання)

- Розвиток живих істот у процесі індивідуального життя називають онтогенезом. Він полягає у змінах, що носять закономірний, послідовний, прогресивний характер, як рух від нижчих до вищих рівнів життєдіяльності, її структурне та функціональне вдосконалення.

Онтогенез відбувається у різних напрямках, а саме:

- 1) як становлення організму – морфологічний онтогенез;
- 2) розвиток людини як свідомої суспільної істоти – онтогенез психіки;
- 3) розвиток особистості – соціальний онтогенез.

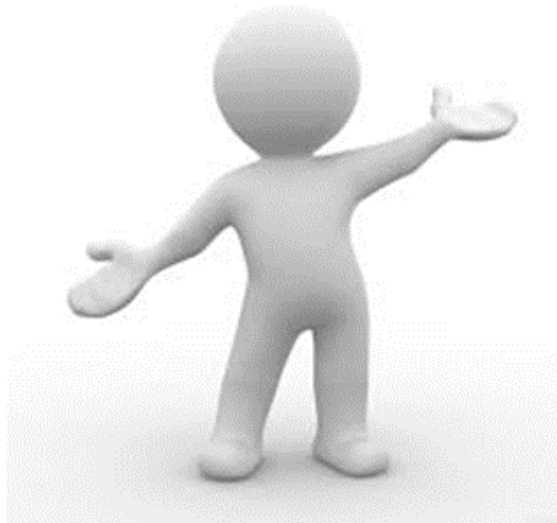
- **Психічний розвиток** виступає як послідовний, закономірний процес кількісних та якісних змін психіки, що відбуваються у ході діяльності й спілкування дитини з іншими людьми та знаменують собою перехід від нижчих до вищих рівнів життєдіяльності, її структурне й функціональне вдосконалення.
- Розвиток психіки дитини хоча й зумовлений соціальними умовами її життя, але спирається на дозрівання організму. Останнє поняття відображає морфофізіологічну лінію онтогенезу.

- **Під дозріванням** розуміють, насамперед, зміни індивіда чи окремих його функцій і процесів внаслідок дії внутрішніх вроджених факторів.
- Так, можна говорити про дозрівання органічних функцій людини чи всього її організму.
- **Дозрівання** – прояв онтогенезу, визначений генотипом, що полягає у послідовному становленні всіх систем організму.

- **Дозрівання** забезпечує необхідні для психічного розвитку дитини властивості її організму (особливості нервової системи, прямоходіння, органи мовлення), але не визначає змісту і складу психічного розвитку, які зумовлені засвоєнням людського досвіду.
- **Водночас, психічний розвиток дитини сприяє її дозріванню.** Дозрівання становить фундамент розвитку, але не входить у це поняття як його аспект чи сторона, бо має якісно відмінну природу.

- Поняття «формування» психічних якостей підрастаючої особистості акцентує соціальну зумовленість психічного розвитку дитини в умовах суспільства.
- У процесі формування можна виділити **стихійну компоненту** (тобто зміни під впливом некерованих, випадкових факторів, наприклад, неформальних підліткових об'єднань, реклами, моди, музики тощо, характер і наслідки дії яких непередбачувані) і **цілеспрямований процес змін особистості або ж її окремих сторін і якостей внаслідок спеціально організованих впливів.**

- **Поняття «становлення» підкреслює процес набуття нових ознак та форм психіки у процесі розвитку дитини.**

Можна говорити, наприклад, про становлення характеру дитини, її мислення тощо, тобто це поняття доцільно застосовувати тоді, коли йдеться про розвиток окремої сторони чи якості особистості.

- **Закономірності психічного розвитку дитини знаходять відображення у педагогічних поняттях виховання, навчання тощо.**

- **Виховання** – процес здійснення суспільних впливів, зумовлюючих формування особистості, тобто індивіда як члена суспільства, з тими якостями, які дозволяють йому відповідати на вимоги суспільства і дають підстави користуватись правами члена суспільства.

- Одним із напрямів виховання є **навчання, яке організовується суспільством в освітніх установах з метою озброєння учнів знаннями, вміннями, навичками.**
- **Психічний розвиток особистості і навчання тісно взаємопов'язані.**

Навчання веде за собою розвиток, від особливостей навчання залежать темпи переходу індивіда від нижчих ступенів розумового розвитку до вищих (Л.С.Виготський).

Розвиток психіки людини в умовах навчання досягає таких успіхів, які неможливі за інших обставин. Зокрема, дослідження показують, що без спеціальної педагогічної роботи абстрактне мислення не виникає у дитини, а відповідно організоване навчання прискорює перехід дітей до абстрактного мислення.

Основні лінії психічного розвитку дітей у процесі навчання і виховання:

- ускладнення знань.

У сучасному світі знання накопичуються дуже швидкими темпами – набагато швидшими, ніж зміни у навчальних програмах. Внаслідок цього школа не спроможна забезпечити засвоєння учнями повного обсягу знань. Тому **необхідно, щоб учні засвоювали не тільки знання, а також способи їх здобування.** Зміст навчання (види та особливості знань) визначає загальний тип і структуру розумового розвитку;

- засвоєння психологічних механізмів застосування способів і знань – спеціальних розумових прийомів і вмінь;

- розвиток загальних властивостей особистості: спрямованості, механізмів свідомості, вольових рис тощо.

ВИСНОВКИ про поняття, що характеризують онтогенез людини:

- – розвиток живих істот у процесі індивідуального життя називають онтогенезом;
- – сутність онтогенезу людини у різних своїх аспектах розкривають поняття розвитку, дозрівання, формування, становлення, навчання й розвитку;
- – психічний розвиток виступає як процес кількісних та якісних змін психіки, що відбуваються у ході діяльності й спілкування дитини з іншими людьми та знаменують перехід від нижчих до вищих рівнів життєдіяльності;
- – дозрівання – прояв онтогенезу, визначений генотипом, що забезпечує необхідні для психічного розвитку дитини властивості її організму;
- – соціальну зумовленість онтогенезу людини в умовах сучасного суспільства відображають психологічне поняття формування та педагогічні поняття виховання й навчання.

3. Основні закономірності психічного розвитку дитини

Психічний розвиток людини відзначається наступними закономірностями:

- **1. Гетерохронність психічного розвитку дитини** – це нерівномірний, хвильовий характер розвитку окремих психічних процесів. Він проявляється у тому, що для кожної психічної властивості є специфічний період, коли вона розвивається найбільш інтенсивно. Ці періоди – сензитивні (Виготський Л. С.).
- Наприклад, для розвитку мовлення сензитивним є період до 2-х років, потім можливості й темпи розвитку мовлення значно знижуються.

- **2. Асинхронність психічного розвитку дитини** полягає у тому, що різні психічні функції мають різні сензитивні періоди і за тривалістю і за віком їх настання.
- Наприклад, у дошкільників провідною у психічному розвитку є пам'ять, а у молодшого школяра – мислення.
- Л. С. Виготський про цю особливість висловився наступним чином: для дошкільників подумати означає згадати, а для молодшого школяра згадати означає подумати.

- **3. Стадіальність психічного розвитку дитини** означає, що окремі етапи розвитку мають певну послідовність і взаємозв'язані. Новий етап виникає на основі попереднього і вносить свої неповторні риси у психіку дитини. Тому кожна стадія має свою цінність й її не можна перестрибувати.

- Наприклад, ставиться завдання не скоротити період дитинства, а, навпаки, збагатити його, щоб розвиток був максимально ефективним. Максимальне розкриття всіх можливостей віку для психічного розвитку дитини О.В.Запорожець назвав **ампліфікацією**.

- **Провідними характеристиками кожної стадії психічного розвитку дитини виступають соціальна ситуація розвитку, основні новоутворення психіки й особистості та ведуча діяльність.**
- **Під соціальною ситуацією розвитку розуміється співвідношення зовнішніх і внутрішніх умов розвитку психіки (Л. С. Виготський).** Вона визначає ставлення дитини до оточуючого.
- **Вікові новоутворення** – новий тип будови особистості та її діяльності, а також психічні зміни, що виникають у певному віці й визначають перетворення в свідомості дитини, її внутрішнє і зовнішнє життя. Це ті позитивні надбання, які дозволяють перейти до нової стадії розвитку. Ведуча діяльність забезпечує кардинальні лінії психічного розвитку саме в цей період (О. М. Леонтьєв).
- У цій діяльності формуються основні особистісні та психічні новоутворення, відбувається перебудова психічних процесів і виникнення нових видів діяльності. Так, наприклад, у предметній діяльності у ранньому віці дитини формуються «гордість за власні досягнення», активне мовлення, складаються передумови для виникнення ігрової й продуктивних видів діяльності.

4. У процесі психічного розвитку дитини відбувається диференціація та інтеграція психічних процесів, властивостей.

- Диференціація означає послідовне ускладнення психіки з появою новоутворень.
- Так, після народження найбільш розвиненим психічним процесом є відчуття, на його основі виникає сприймання, потім пам'ять, згодом – наочно-дійове мислення і уява.
- **Інтеграція** – зміцнення зв'язків між окремими психічними утвореннями. Так, завдяки розвитку волі з'являються довільна увага, пам'ять, управління емоціями. Дорослий володіє всіма видами мислення, які в онтогенезі з'явилися послідовно.

- **5. Зміна співвідношення детермінант психічного розвитку вказує на те, що з віком у дитини змінюється співвідношення біологічних і соціальних факторів її психічного розвитку.** Із розширенням зв'язків дитини із соціальним середовищем (з віком) зростає роль соціальних впливів.
- Змінюються і самі соціальні детермінанти (сім'я, школа, клас, друзі). Для людини провідну роль у психічному розвитку відіграє соціальний фактор. Суспільство організовує передачу суспільного досвіду через навчання і виховання у спеціальних закладах.
- **Навчання і виховання** організовуються з врахуванням вікових можливостей дитини, а тому необхідно їх вивчати. Суспільний досвід засвоюється не автоматично, а через активність і діяльність дитини. З певного етапу онтогенезу дитина навчається сама регулювати свій розвиток. Її особистість поряд із біологічними та соціальними факторами, стає окремою детермінантою психічного розвитку.

- **6. Психічний розвиток дитини неможливий без пластичності психіки – тобто її здатності до змін.** Наприклад, недоліки зору, слуху компенсуються посиленням розвитку дотику, нюху. **З віком пластичність психіки знижується.**
- Так, дитина може оволодіти будь-якою мовою, залежно від соціального оточення і незалежно від раси чи національності. Про дорослого так сказати ми не зможемо.
- **Отже, специфіка психічного розвитку дитини полягає в тому, що головні умови онтогенезу психіки – органічне дозрівання індивіда та його залучення до людської культури – злиті в єдиний процес, а взаємодія цих умов здійснюється через активність індивіда.**

ВИСНОВКИ про загальні закономірності психічного розвитку дитини:

- – психічний розвиток має такі ознаки, як: гетерохронність, асинхронність, стадіальність, диференціація та інтеграція психічних процесів, зміна співвідношення детермінант психічного розвитку, пластичність;
- – критеріями розмежування стадій психічного розвитку виступають соціальна ситуація розвитку, основні новоутворення психіки й особистості, провідна діяльність;
- – для людини провідну роль у психічному розвитку відіграє соціальний фактор.

4. Передумови, джерело і рушійні сили психічного розвитку дитини

- Вихідним для розуміння природи психічного розвитку є співвідношення в дитині природного і соціального, вродженого й набутого. Від народження дитина отримує організм з його анатомо-фізіологічною структурою, яка включає морфологічні й фізіологічні властивості та закономірності їх дозрівання, стать, нервову систему, вроджені індивідуальні ознаки (конституція, колір шкіри, волосся, очей, група крові, тип ВНД тощо).
- У новонародженого активність майже цілком складається з вроджених форм поведінки – безумовних рефлексів. Дитина, на відміну від тварини, народжується з мінімальною кількістю вроджених рефлексів, але з багатим потенціалом прижиттєвого їх розвитку у процесі взаємодії з соціальним середовищем.

- Таким чином, для цілісного процесу психічного розвитку природна основа, зумовлена генотипом, виступає передумовою, своєрідним фундаментом, спираючись на який виникають психічні новоутворення при визначальному впливі соціального середовища.
- Наприклад, час виникнення певних психічних реакцій може змінюватись залежно від умов, створених дорослим. Якщо він проявляє до дитини доброзичливу увагу і турботу, ласкаво розмовляє, то усмішка у малюка з'являється раніше.
- Дитина отримує від народження здатність до елементарних психічних функцій (так звані задатки): різних видів відчуття й сприймання (зорового, слухового, дотикового тощо), найпростішого запам'ятовування.

- **Вищі психічні функції** (мовлення, теоретичне мислення, довільна пам'ять, уява, воля) потребують тривалого періоду навчання й виховання.
- Умови психічного розвитку поділяють на зовнішні й внутрішні.
- **Зовнішні** – фактори природного і суспільного середовища, що діють на психічний розвиток дитини через внутрішні умови (С. Л. Рубінштейн).

Соціальне середовище є джерелом психічного розвитку.

- У ньому вирізняють три компоненти:
- **1) макросередовище:** суспільство, його соціально-економічна і політична система;
- **2) мезосередовище** – національно-культурні та соціально-демографічні особливості місця проживання дитини;
- **3) мікросередовище** – безпосереднє оточення, близькі дорослі, сім'я.
- Внутрішні умови психічного розвитку дитини – це її психічні особливості (розвиток свідомості, досвід, освіта, мотивація).

- **Зовнішні та внутрішні умови розвитку особистості** тісно взаємопов'язані, їх взаємодія має якісні відмінності на кожному віковому етапі. Взаємодія зовнішніх та внутрішніх умов має дві основних форми.
- По-перше, як взаємопереходи інтеріоризації та екстеріоризації.
- По-друге, як виникнення та розв'язання суперечностей.
- Так, досвід сприймання й розуміння оточуючого «дорослого» світу відтворюється дошкільниками у сюжетно-рольових іграх. У школі учні засвоюють основи наук: відбувається інтеріоризація знань, накопичених людством, які знаходять використання у подальшій трудовій діяльності індивіда (екстеріоризація).
- Суперечності між зовнішніми та внутрішніми умовами відображаються психікою людини як внутрішні суперечності й виступають рушійними силами психічного розвитку.

- Рушійні сили – внутрішні суперечності, що спонукають людину до активності, спрямованої на їх подолання. Наприклад, Г. С. Костюк вирізнив низку таких важливих **внутрішніх суперечностей**.

1. Між новими потребами, цілями, прагненнями та досягнутим людиною рівнем оволодіння засобами, необхідними для їх задоволення.

- Наприклад, внаслідок появи комунікативної потреби дитина оволодіває мовленням як засобом спілкування з оточуючими.

2. Між інертністю, стабільністю, стійкістю й мінливістю, гнучкістю.

- Розв’язання цієї суперечності веде до появи «гнучкої стабільності».

- Зокрема, узагальнення особистістю різних мінливих мотивів, способів поведінки призводить до її стійкості в різноманітних життєвих обставинах.

3. Між досягнутим рівнем психічного розвитку індивіда й образом його життя.

4. Між перспективними й близькими цілями.

- Подолання одних суперечностей призводить до появи інших, які, у свою чергу, ведуть до нових дій, до подальшого вдосконалення діяльності особистості, що й становить процес її розвитку.

- Таким чином, особистість виступає суб’єктом власного розвитку, що відбувається тільки через її активність.

ВИСНОВКИ

про передумови, умови й рушійні сили психічного розвитку дитини:

- – передумовою психічного розвитку дитини є її природна основа, зумовлена генотипом;
- – джерелом і зовнішньою умовою психічного розвитку дитини є соціальне середовище;
- – внутрішньою умовою психічного розвитку дитини є її психічні особливості;
- – суперечності між зовнішніми та внутрішніми умовами розвитку психіки дитини виступають рушійними силами її психічного розвитку.